

Комисија за очување националних споменика, на основу члана V став 4. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини и члана 39. став 1. Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, на сједници одржаној од 6. до 12. маја 2003. године, донијела је

ОДЛУКУ

I

Подручје и остаци грађевинске цјелине - Ферхад-пашина џамија (Ферхадија) у Бањалуци, са Ферхад-пашиним турбетом, Турбетом Сафи-кадуне, Турбетом Ферхад-пашиних бајрактара, шадрваном, џамијским харемом, оградним зидовима и порталом, проглашава се националним спомеником Босне и Херцеговине (у даљем тексту: национални споменик).

Национални споменик је изграђен на к.ч. број 4365/1, 4363, 4344, к.о. Бањалука, општина Бањалука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

На национални споменик примјењују се мјере заштите и рехабилитације утврђене Законом о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини ("Службени гласник Републике Српске" број 9/02).

II

Влада Републике Српске дужна је да обезбиједи правне, научне, техничке, административне и финансијске мјере за заштиту, конзервацију, рехабилитацију и презентацију националног споменика.

Влада Републике Српске дужна је да обезбиједи средства за израду и спровођење потребне техничке документације за рехабилитацију националног споменика.

Комисија за очување националних споменика (у даљем тексту: Комисија) утврдиће техничке услове и обезбиједити финансијска средства за израду и постављање информационе табле са основним подацима о споменику и одлуци о проглашењу добра националним спомеником.

III

Влада Републике Српске дужна је посебно да обезбиједи спровођење сљедећих мјера:

- национални споменик биће реконструисан на изворној локацији, у изворном облику, по пропорцији, волумену и декору, са идентичним хоризонталним и вертикалним димензијама, уз примјену изворних или истоврсних материјала и изворних метода грађења, на основу оригиналне техничке документације, односно података о ранијем изгледу и стања на терену,

- извршити истраживачке радове у циљу сагледавања система који је био кориштен приликом темељења мунаре,
- извршити санацију и консолидацију оригиналних дијелова темеља и зидова,
- сви оригинални фрагменти срушеног објекта пронађени на локацији или на другом мјесту на које су одвежени након рушења објекта, морају да буду сакупљени, регистровани, снимљени и поновно уграђени у реконструисани објекат методом анастилозе, уз употребу традиционалних грађевинских материјала и везива (малтера) и техника грађења; до момента уградње потребно их је на адекватан начин заштитити,
- фрагменте који се због високог степена оштећења не могу да уграде, на одговарајући начин конзервисати и презентовати у склопу објекта,
- сав искористиви материјал уградити у национални споменик,
- дијелове који недостају, а за које постоји документација о њиховом изворном стању, реконструисати на основу постојеће документације, од материјала који су истоиврсни или слични изворним, уз кориштење методе репрестинације,
- на парцелама које граниче са парцелом број 4365/1, 4363, 4344 дозвољена је искључиво градња приземних објеката максималне висине 3,50 м до почетка кровишта и максималног габарита 4x10 м.

IV

Стављају се ван снаге сви спроведбени и развојни просторно-плански акти који су у супротности са одредбама ове одлуке.

V

Свако, а посебно надлежни органи Републике Српске, градске и општинске службе суздржаће се од предузимања било каквих радњи које могу да оштете национални споменик или да доведу у питање његову заштиту и рехабилитацију.

VI

Ова одлука доставиће се Влади Републике Српске, министарству надлежном за просторно уређење у Републици Српској, надлежној служби заштите наслеђења на нивоу Републике Српске и општинском органу управе надлежном за послове урбанизма и катастра, ради спровођења мјера утврђених у тач. II - IV ове одлуке и надлежном општинском суду ради уписа у земљишне књиге.

VII

Саставни дио ове одлуке је образложење са пратећом документацијом, које је доступно на увид заинтересованим лицима у просторијама и на web страници Комисије (<http://www.aneks8komisija.com.ba>).

VIII

Према члану V, став 4. Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, одлуке Комисије су коначне.

IX

Ова одлука ступа на снагу даном доношења и објавиће се у «Службеном гласнику БиХ» и «Службеном гласнику Републике Српске».

Ову одлуку Комисија је донијела у сљедећем саставу: Зеупер Аhunbay, Амра Хаџимухамедовић, Дубравко Ловреновић, Љиљана Шево и Tina Wik.

Предсједавајућа Комисије

Амра Хаџимухамедовић

Број: 08.2-6-533/03-8
7. маја 2003. године
Сарајево

Образложење

I – УВОД

На основу Закона о спровођењу одлука Комисије за заштиту националних споменика установљене у складу са Анексом 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, члана 2. став 1, “национални споменик” је добро које је Комисија за очување националних споменика прогласила националним спомеником, у складу са чл. V и VI Анекса 8. Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини, као и добра уписана на Привремену листу националних споменика Босне и Херцеговине («Службени гласник БиХ», број 33/02), све док Комисија не донесе коначну одлуку о њиховом статусу, а за шта не постоји временско ограничење и без обзира да ли је за то добро поднесен захтјев.

Комисија је на сједници одржаној 01. јула 1999. године донијела одлуку о стављању мјеста Ферхадије џамије на Привремену листу националних споменика БиХ, под редним бројем 11. У складу са одредбама Закона, а на основу члана V, Анекса 8. и члана 35. Пословника о раду Комисије за очување националних споменика, Комисија је приступила спровођењу поступка за доношење коначне одлуке за проглашење добра националним спомеником.

II – ПРЕТХОДНИ ПОСТУПАК

У поступку који претходи доношењу коначне одлуке о проглашењу добра националним спомеником извршен је увид у:

- документацију о локацији имовине и садашњем власнику и кориснику добра (препис посједовног листа, општина Бањалука, са копијом катастарског плана),
- садашње стање и намјену добра, укључујући опис и фотографије, податке о оштећењима у току рата, податке о интервенцијама на рестаурацији и другој врсти радова на добру, итд.,
- историјску, архитектонску и другу документарну грађу о добру, која је дата у попису кориштења документације у склопу ове одлуке.

На основу увида у прикупљену документацију и стање добра, утврђено је следеће:

1. Подаци о локалитету

Локација

Ферхад-пашина (Ферхадија) џамија представљала је централни објект баналучке чаршије. Налазила се у близини бањалучког Кастела, подигнута на простору између потока Црквине (Црквене) и ријеке Урбас, у некадашњем Доњем Шехеру. к.ч. бр. 4365/1, 4363, 4344, К.О. Бањалука, уписан у з.к. ул. бр. 21, Бањалука, Република Српска, Босна и Херцеговина.

Историјски подаци

У историји Отоманске империје, XVI вијек је вријеме њеног највећег војног и политичког успона. То је доба када многе породице из Босне и Херцеговине Царству дају истакнуте државнике, војсковође и вакифе. Међу познатијим породицама су били: Соколовићи, Ајаспашићи, Бољанићи, Херцеговићи, Јахјапашићи, Караосмановићи, Копчићи, Малкочи, те многе друге.

Највећу моћ и углед имала је породица Соколовићи. Најпознатији и најутицајни представник ове породице био је Мехмед–паша, о коме је сачувано највише података, док се о Ферхад-паши Соколовићу до сада зна само фрагментарно.

Није позната година његовог рођења, зна се само да је убијен 1590. године у пуној мужевној доби (*Башагић, 1986, стр. 356.*). Ако је година његове смрти позната, онда се може рећи да се Ферхад-паша родио између треће и четврте деценије XVI вијека (*Филандра, 1999, стр. 700*). Године 1566. Porta га именује за клишког санџак-бега, од када почиње његово пуно ангажовање. Захваљујући својим заслугама, Ферхад-паша је 1574. године именован за босанског санџак-бега. Исте године је са бројном пратњом дошао у Бањалуку, која је од 1553. године била сједиште санџак-бегова. Ферхад-паша је до 1579. године био вакиф многим грађевинама у Хрвацама, Земунику код Задра, Ливну, Костајници, Добруну, Кратову, Свињару и Врани (*Златар, стр. 115*). Највредније објекте је подигао у Бањалуци, гдје је у времену од 1579. па до 1587. године саграђено укупно 216 објеката. Увидјевши да је стара Варош (Горњи Шехер) стијешњена у котлини Урбаса, те да не може даље да се шири, приступио је изградњи Доњег Шехера. Ту је подигао тврђаву која је у прво вријеме служила као топхана (арсенал). Са Ферхад-пашом Соколовићем отпочело је ново поглавље развоја Бањалуке.

У бици на ријеци Радоњи у Хрватској, 22. септембра 1575. године, Ферхад-паша је поразио војску хабсбуршког генерала, барона Херберта Ауспергера. У тој бици је Ауспергер погинуо док је његов син Волф заробљен. Као откупнину за њега, Ферхад-паша је, према свједочењу турског историчара Ђбрахима Печевије, у "Хроници догађаја између 1520 и 1639" добио 30.000 дуката од чега је подигао џамију, мектеб, сахат-кулу, шадрван, градски водовод, калдрму која је водила од старе Бањалуке до потока Црквине, преко којег је саграђен и камени мост. Истовремено је преко Урбаса саграђен и дрвени мост. За одржавање своје задужбине у Бањалуци, Ферхад-паша је, према вакуфнами која је легализована 25. јануара 1587. године, оставио око "200 дућана, бројне земљишне посједе, један караван-сарај, хамам, млин на Урбасу, велики хамбар, те сарај у којем ће одсједати босански намјесници-валије док буду управљали Бањалуком".

Упоредо са радовима на џамији и околним објектима, Ферхад-паша је наставио са изградњом бањалучке чаршије у којој је саградио безистан, и у непосредној близини џамије медресу. Као један од супотписника Ферхад-пашине вакуфнаме, појављује се његов високи службеник, Хасан Тефтердар, који је саградио за себе и своју жену, џамију Арнаудију, удаљену 500 метара од Ферхадије. Ферманом од 2. децембра 1587. године султан Мурат III је ослободио "становнике касабе Бања Луке од плаћања свих пореза и дача због близине њихове касабе серхату (границе)."

Ферхад-паша је умро у Будиму 1590. године од посљедица рањавања. Тијело му је пренешено у Бањалуку, да би га по његовој жељи сахранили у турбе које се налазило покрај џамије. Евлија Ћелеби у свом "Путопису" је већ 1660. године Ферхадију окарактерисао "попут царске". О градитељима који су изградили ову џамију нема никаквих писаних података.

Џемал Челић је у свом дјелу "Ферхадија у Бањалуци", анализирајући архитектуру Ферхадије, дошао до закључка, да је организатор и руководилац посла био из Цариграда, из школе Коџе Мимар Синана, јер ова џамија посједује

извјесне сличности са Мимар Синановом МУРАДИЈЕ ЦАМИЋАМИЈОМ у Маниси која датује у 994. годину по Хиџри или 1585. годину.

На крају Ферхад-пашине вакуфнаме појављују се два дунђера као свједоци изградње: Хаџи Незир и Дели Спахија и велика је вјероватноћа да су били дио једне веће групе извођача ове џамије.

Према тариху исклесаном у камену више портала, џамија је довршена хиџретске 987. или 1579. године у вријеме када је Ферхад–паша био босански санџак-бег. Пјесник Сипахи испјевао је тарих над улазним порталом у коме је описао џамију као "велелепну богомољу".

Ову велелепну Богомољу подижем у име Аллаха

Добротвор Ферхад - бег помагач вјерника.

Жедним мачем укlesa у мрамор своје јуначко име.

Са ратним иметком подиже добро тај одабрани муж.

Сипахи приспјевши грађевини рече јој хронограм:

У име Аллаха саграђено је ово мјесто за вјернике.

Досадашња законска заштита

Рјешењем Завода за заштиту културно-историјског и природног наслеђа Босне и Херцеговине објекат је стављен под заштиту државе, и уписан у Регистар споменика културе. Просторним планом Босне и Херцеговине до 2002. године, Ферхад-пашина џамија у Бањалуци је била евидентована и категорисана као објекат I категорије, под редним бројем 38.

2. Опис споменика

Грађевинска цјелина Ферхад-пашине (Ферхадије) џамије састојала се од: џамије, дворишта џамије, харема, шадрвана, турбета и оградног зида са улазним порталом.

У прво вријеме двориште џамије је било опасано зидом, на који су се ослањале надстрешнице. Првобитна ограда срушена је после 1884. године, а изграђена је монументалнија са порталом и чесмом. Та ограда је била једним дијелом зидана, а другим дијелом направљена од кованог гвожђа.

У дворишту џамије се налазио **шадрван** са каменим базеном и 12 у круг постављених чесми. Вода за шадрван је доведена са Павловца, односно са извора који се до данас зове Шадрван. Изнад каменог базена била је израђена украсна мрежа од кованог гвожђа, а у XIX вијеку је изграђен дрвени балдахин са куполом и осликаним атиком у стилу тзв. турског барока. Балдахин је порушен 1955. године.

Ферхад-пашина џамија разликовала се по свом просторном рјешењу од уобичајног и често примијењиваног архитектонског типа џамија, које су грађене у нашим крајевима, у периоду од XVI па до XVIII вијека, односно џамија тзв. истанбулског стила. Те џамије имају једнопросторно рјешење гдје једна купола покрива читав простор за молитву, док три мање куполе покривају простор софа. Џамија је имала тлоцртно развијеније рјешење, које је резултовало просторну артикулацију као вишекуполни наткривени систем. У централни простор џамије улазило се преко отворених софа са четири кружна камена стуба међусобно повезана каменим луковима. Капители стубова били су богато украшени геометријским и сталактитним облицима. На сјеверозападном зиду постављена симетрично у односу на улаз била су два мања камена михраба за обављање молитви и на простору софа. Софе су биле наткривене са три

куполе, од којих је средња купола била нешто уздигнутија и на тај начин наглашавала улаз у џамију.

Испред софа, некада је постојао тријем, који је окруживао џамију са три стране. Имао је коси кров ослоњен на десет камених стубова чији су капители и базе били слабије обраде од стубова главног тријема.

Вањски тријем био је широк 4,50 м, па је истовремено служио као помоћни простор џамије, пошто је у XIX вијеку био зазидан. Тада је на њему отворено 18 прозора са полукружним завршецима, а омалтерисана фасада била је украшена плитким архиволтама. У бомбардовању Бањалуке 1944. године овај тријем је порушен, али су остаци стубова постојали све до 1993. године.

Ферхад-пашина џамија је имала димензије 14,47 x 18,33 ма заједно са софама. Имала је масивне камене зидове дебљине и до 120 цм.

Свијетао и потпуно сагледив унутарњи простор састојао се од централног дијела и два проширења са стране, те уздигнутог простора гдје се налазио михраб. Оваква рашчлањеност основе џамије имала је свој одраз и на њен конструктивни склоп. Два проширења наткривали су сводови, док је простор михраба покривала полукупола. Над централним дијелом се уздизала купола, која је лежала на тамбуру, који је преко пандатифа преносио оптерећење на конструктивне лукове. Слично рјешење овоме имала је у Босни и Херцеговини још само Гази Хусреф-бегова џамија у Сарајеву.

У ентеријеру џамије постављена су четири преломљена лука, од којих су три слободна, док је четврти прислоњен уз сјеверозападни зид џамије. Два лука дијеле централни дио простора од проширења са стране, а један лук одваја михраб од простора за обављање намаза. Да би добио кружну, а не елипсоидну куполу, градилац је морао правоугаони простор џамије свести на приближан квадрат. То је ријешено конзолним испуштањем дијела зида, за отприлике 25 цм изнад тјемених дијелова преломљених лукова и то оног лука који се налази изнад михраба, као и оног који се налази прислоњен на унутарњи портални зид. Тамбур је високо уздигнут да би се нагласило мјесто релативно мале куполе.

На куполи Ферхад-пашине џамије се налазило 12 прозора, а на полукуполи 5, који су својом висином улазили са унутарње стране у закривљену површину конструкције куполе, односно полукуполе. Са спољне стране били су вертикални. Некада су ови прозори били украшени каменим транзенама са разнобојним комадима стакла. У доњим зонама се налазило 10 прозора, и то на свакој фасади по два правоугаоног облика са богато профилисаним каменим оквирима са кованим демирима са спољне и дрвеним капцима са унутарње стране. Ту су се налазиле и двије нише. У горњим зонама џамије се налазило 12 прозорских отвора са завршетком у облику преломљеног лука.

Сталактитна декорација примијењивана је код обраде капитела стубова и при обради малих симетрично постављених ниша малих михраба. Мали михраби су били украшени и са обрађеним розетама. Унутарњост купола тријема није била посебно декорисана осим средње куполе која је имала ситно профилисана ребра. Пандатифи су били омалтерисани и на тим површинама су само нацртани оквири који прате облик пандатифа.

Најрепрезентативнији дио џамије био је њен портал. Њега је сачињавао богато профилисани оквир од камена седре, извучен из масе зида и на врху украшен вијенцем од китњасто изрезаних и наизмејнично постављених мањих и већих тролисних мотива. Врата која су била нижа од спољњег оквира, учвршћивали су довратници од црвеног и лијепо брушеног камена које је међусобно повезивао сегментни лук. Флорални мотиви рађени у двије нијансе

црвеног камена, наизмјенично постављени, били су најпрепознатљивији дио улазног портала. Изнад врата у џамију налазила се камена плоча са уклесаним текстом молитве (*Кур'ан сурра 62, ајет 10*) и камени тарих са подацима о градњи, а који се налазио изнад плоче са молитвом. Све ово уоквиравала су два преломљена седрена лука која су давала посебан утисак. Врата су била од храстовог дрвета декорисана геометријским мотивима.

Камени вијенци су били значајан елеменат камене пластике на објекту и били су богато профилисани. Посебан детаљ камене пластике представљали су благо усјечени спољни углови михрабског простора, који су имали сталактитну декорацију у виду мукарнаса.

Михраб, као централни дио џамије, имао је наглашену висину и глатку унутарњу површину. Био је завршен са седам редова сталактита који су се степенасто сужавали према врху гдје се налазила златна јабука. Са страна михраба налазиле су се два украсна цвијета. Облину михрабске нише уоквиравали су елементи пјешчаног сата који су се јављали и на крајњим ивицама оквирног дијела михраба. На тај начин је михраб био одвојен од масе зида. Изнад украсне јабуке налазио се текст молитве (*Кур'ан, Ел-Бекара, дио 144. ајета*). Горњи дио оквира михраба украшавала је круна са стилизованим пупољцима, а читаву површину преплитале су лозице. О аутентичним бојама нема података.

Други значајан дио ентеријера је *минбер* који је био израђен од камена и састављен од степеништа, улазног дијела и балдахина. Улаз на минбер био је изграђен по узору на истанбулске џамије, са сегментним луком од црвеног камена који се ослањао на витке стубиће.

Ферхат-пашина џамија је имала *махфил* који је био постављен асиметрично – ослоњен на улазни зид једном страном и на сјевероисточни зид и пет мраморним стубова другом страном. На махфил су водила два камена степеништа.

Мунара се налазила на југозападној страни џамије и имала је посебан улаз. Ћуп мунаре био је октогоналан и једним дијелом је био везан за зид џамије. Спољни дио ћупа је био украшен каменим оквирима који су наглашавали његову полигоналност. Унутарње камено степениште имало је 128 газишта и водило је до шерефе, чија је ограда била богато декорисана геометријским мотивима, а ослоњена на вијенац конзола и испуштених сталактитних украса. Мунара је била зидана од кречњака са спојницама у кречном малтеру. Блокови су били међусобно повезани хоризонталним жељезним кламфама заливеним оловом. Мунара је имала дванаест страна и имала је висину од 42,70 м без алама. Шерефе џамије је било на висини од 28,90 м, док се зидани дио мунаре завршавао на висини 35,20 м.

Поред џамије су се налазила три турбета, која у ситуационом плану чине трокут у чијој се средини налази објект џамије.

Ферхад-пашино турбе

Турбе је изграђено прије 1590. године, а у њему је сахрањен Ферхад-паша, чије је тијело донешено из Будима. Уз његов сантрач се налази и сантрач његовог унука или сина. Турбе се налазило са десне стране од улаза у џамију и једним дијелом је излазило на улицу. Припада групи монументалних поткуполних турбета из XVI вијека. Турбе је имало октогоналну основицу која преко пандатифа прелази у октогонални тамбур. Над тамбуром се издизала купола зидана тублом и покривена лимом. Зидови су били од правилних тесанаца, чија је стилска и декоративна обрада била скромнија од објекта џамије. Портални дио турбета био је посебно наглашен и представљао је

највреднији дио објекта. Изнад портала се налазила плоча са натписом која је давно уништена. Сви прозори на турбету су били правоугаоног облика, уоквирени обрађеним клесанцима, а изнад њих су стајали слијепи преломљени лукови, ријешени у плитком рељефу. На четири зидне плохе била су смјештена четири прозора са демирима од кованог гвожђа. Специфичност објекта чинили су кружни отвори према улици који су имали дрвене мушепке. Претпоставка је да су ове отворе извели дубровачки мајстори који су учествовали у градњи џамије.

«Вриједност турбета није била у врло детаљној обради, него прије свега у општој концепцији цјелине, у којој се све плохе и елементи складно подударују на самом објекту и у цијелом амбијенту, те у унутрашњој пространости за којом је оснивач и тежио» (*Бишко, 84.-85*).

Турбе Ферхад-пашиних бајрактара

Друго турбе је изграђено у близини улаза у двориште, с предње стране џамије, десно од шадрвана. У њему су се налазила два дрвена сандука покривена чохом, који су касније однешени. Ово турбе се не спомиње у Ферхад-пашиној вакуфнами, али је сигурно да је направљено одмах послје његове смрти. Неколико пута је поправљано, али није битно измијенило свој изглед. По општој концепцији, распореду отвора и облику, доста је слично турбету Ферхад-паше иако је по начину зидања и декоративној обради скромније. Тако су у овом случају клесанци кориштени само за обраду прозора с правоугаоним оквирима, а слијепи полукружни лукови изнад њих имају само декоративну улогу. Турбе је октогонално са куполом која преко пандатифа оптерећење преноси на зидове. За изградњу куполе, у овом случају није употријебљена седра него лауш камен. На три стране поредана су три прозора са истакнутим луковима са спољне и унутарње стране. Ти лукови су разних облика – полукружни, шиљасти и сегментни. Улазни портал је скроман.

Турбе Сафи-кадуне

Лијево од џамије се налазило мање турбе у коме је сахрањена унука Ферхад-паше. Турбе је било октогонално, мањих габарита од претходна два и покривено дрвеним шаторастим кровом са бибер цријепом. Претпоставља се да је изграђено крајем XVII или почетком XVIII вијека. Главни материјал који је кориштен приликом изградње овог турбета је камен и тесано дрво. Турбе је било дјеломично озидано каменим квадерима, а дјеломично притесаним каменом са кречним малтером као везивним средством, без употребе гвоздених спона. На три супротне стране налазила су се три четвртаста прозора са наглашеним шиљатим луком. Прозори су били са демирима од округлог кованог гвожђа. Са лијеве стране улаза у турбе налазио се мањи дрвени долаф. Плафон је био раван, са дашчаним шишетом.

3. Истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови

1737. године – пожар на објекту џамије,

1917. године – скинут кровни покривач од олова,

1920. године – преко куполе Турбета Ферхад-пашиних бајрактара израђен танки цементни намаз, и преко тога постављен поцинчани лим,

1944. године – објекат страдао у бомбардовању када је порушен спољни тријем и горњи дио мунаре,

1951. – 1954. године –

- радови на санацији шадрвана – поправка покроба и стубова балдахина и уклањање слојева боје са камених и металних дијелова,

- поправка кровних плоха и ново покривање,
- поправка зидова од оштећења насталих од крхотина граната уметањем плоча од старе седре и пломбирањем смјесом од каменог брашна и цементног млијека,
- санација вијенаца на објекту,
- санација оштећења на мунари, односно на дијелу изнад шерефе,
- чишћење нишана у харему џамије,

1955. године – уклоњен балдахин са шадрвана,

1957. године – израђена дрвена скела којом је извршено подупирање лукова у тријему џамије у циљу замјене дотрајалих стубова,

1959. године

- завршени каменоклесарски радови на стубовима,
- извршени радови на турбетима;

Ферхад-пашино турбе

- купола покривена поцинчаним лимом,
- замијењени прозори,
- обијање унутарњег малтера и наношење новог у више слојева,
- фарбање ентеријера посним земљаним бојама,
- фарбање столарије уљаним бојама,
- поправка зидова од оштећења насталих од крхотина граната уметањем плоча од старе седре и пломбирањем смјесом од каменог брашна и цементног млијека;

Турбе Ферхад-пашиних бајрактара

- извршена «консолидација» куполе залијевањем пукотина цементним малтером и израдом армиранобетонског серклажног прстена око куполе,
- купола покривена поцинчаним лимом, замијењени прозори,
- обијање унутарњег малтера и наношење новог у више слојева,
- фарбање ентеријера посним земљаним бојама,
- фарбање столарије уљаним бојама,
- поправка зидова од оштећења насталих од крхотина граната уметањем плоча од старе седре и пломбирањем смјесом од каменог брашна и цементног млијека,
- на бетонску подлогу постављен бродски под;

Турбе Сафи-кадуне

- замјена дотрајале дрвене кровне конструкције,
- покривање крова двоструким слојем бибер цријепа,
- презиђивање спољњег јужног зида,
- замијењени прозори,
- обијање унутарњег малтера и наношење новог у више слојева,
- фарбање ентеријера посним земљаним бојама,
- фарбање столарије уљаним бојама,
- поправка зидова од оштећења насталих од крхотина граната уметањем плоча од старе седре и пломбирањем смјесом од каменог брашна и цементног млијека,
- на бетонску подлогу постављен бродски под;

1960. године

- санација темеља стубова израдом камених блокова високе отпорности,
- израда система за подизање конструкције тријема,

- замјена стубова тријема,
- израда и монтажа жељезних затега у тријему;

1969. године– у земљотресу је оштећена и Фехад-пашина џамија.

Након тога је у склопу санационих радова извршено санирање мунаре, чији је горњи дио изнад шерефе пао на централну куполу и тешко је оштетио. Након изградње недостајећег дијела, са унутарње стране мунаре – њеног доњег дијела, извршено је утезање челичним сајлама. Истовремено након санирања оштећења насталих на њој, око централне куполе и малих купола изведен је армирано-бетонски хоризонтални серклаж.

1988/1989. године – израђен и реализован пројекат конструктивне санације од стране инжињера грађевине из Словеније М. Рибникара. У зидној маси џамије извршено дијагонално бушење рупа уз помоћ анти-вибрационих бушилица. Након тога извршено ињектовање у циљу стабилизације зидова.

4. Садашње стање локалитета

Објекат је у потпуности срушен 1993. године. Материјал је у цјелини одвежен са лица мјеста.

- 1993, 6. мај: почетак рушења објекта,
- 1993, 7. мај: почело одвожење материјала са објекта,
- 1993, 8. мај: порушени остаци Ферхадије,
- 1993, септембар: мезарје и ограда харема уништени,
- 1996, 16. октобар: настављено чишћење локације Ферхадије: посјечене су тополе, уклоњен различит материјал са локације.

III - ЗАКЉУЧАК

Примјењујући Критеријуме за доношење одлуке о проглашењу добра националним спомеником, усвојене на 4. сједници Комисије за очување националних споменика, одржаној од 03. до 09. септембра 2002. године, Комисија је донијела одлуку као у диспозитиву. Одлука је заснована на сљедећим критеријумима:

- А. Временско одређење,**
- В. Историјска вриједност,**

Ц. Умјетничка и естетска вриједност

- i. Квалитет обраде
- ii. Квалитет материјала
- iii. Пропорције
- iv. Композиција
- v. Вриједност детаља
- vi. Вриједност конструкције

Д. Читљивост

- iv. Свједочанство о одређеном типу, стилу или регионалном маниру

Е. Симболичка вриједност

- ii. Сакрална вриједност
- iii. Традиционална вриједност

- iv. Везаност за ритуале или обреде
- v. Значај за идентитет групе људи

Ф. Амбијентална вриједност

- i. Однос облика према осталим дијеловима цјелине
- ii. Значење у слици и структури града
- iii. Објекат или група објеката је дио цјелине или подручја

Г. Изворност

- i. Облик и дизајн
- ii. Материјал и садржај
- iii. Намјена и употреба
- iv. Традиција и технике
- v. Положај и смјештај у простору

Х. Јединственост и репрезентативност

- i. Јединствен или риједак примјерак одређеног типа или стила
- ii. Врхунско архитектонско или умјетничко дјело

Саставни дио ове одлуке су:

- копија катастарског плана,
- з.к. извадак, посједовни лист,
- фотодокументација,
- графички прилози.

Кориштена литература

У току вођења поступка проглашења подручја и остатака Ферхад-пашине (Ферхадије) џамије у Бањалуци националним спомеником кориштена је слjedeћа литература:

- 1903. Ханги, Антун, "Бањалука и околица", Школски вјесник бр. 10, страна 56-57, Сарајево, 1903.
- 1929. Кнолл, Др. Петар, О муслиманској умјетности у Босни, Књижевник II, Загреб, 1929.
- 1941. Муфтић, А, "Мосхее унд Стифтунг Ферхад Паса'с ин Бања Лука", Леипзиг, 1941.
- 1953. Бејтић, Алија, Бања Лука под турском владавином, Наше старине I, стр.91-121, Сарајево, 1953.
- 1953. Фучић, Младен, "Конзерваторски захват на Ферхад- пашиној џамији у Бањој Луци", Наше старине I, страна 117-121, Сарајево, 1953.
- 1960. Бишко, Мато, " Конзервација објеката у комплексу Ферхадије џамије у Бањој Луци", Наше старине VII, стр. 81-89, Сарајево, 1960.

1961. Крешевљаковић, Хамдија, "Еснафи и обрти у Босни и Херцеговини, III дио- Бања Лука и мањи обртни центри, страна 30, Сарајево, 1961,
1967. Ђелеби, Евлија, " Путопис" страна 212- 213., Сарајево 1967.
1968. Ђелић, Џемал, "Ферхадија у Бањалуци", ед. Друштво конзерватора Босне и Херцеговине, серија Д, бр. 143, Сарајево, 1968, 6.
1977. Мујезиновиц, Мехмед, "Исламска епиграфика Босне и Херцеговине", Сарајево, 1977, страна 503- 504
1981. Ауверди, Екрем Хакки, Ферхадија џамија у Бања Луци, Аурупа да Османли мимари есселстанбул, 1981.
1984. Андрејевић, Андреј, "Исламска монументална умјетност 16 вијека", Институт за историју умјетности, студије 6, Београд, 1984.
1995. Гушић, Бедрудин, " Окупација Бањалуке", Ослобођење, 16-23. март, 1995, стр. 16,17
1997. Селман. проф. Мехмед, "Бањалука - Успомена и стварност са Мејдана", Травник, 1997.
- Дзаја, М, "Бања Лука у путописима и записима", Бања Лука, страна 13.
2002. Архитектонски факултет Сарајево, Студија, Принципи и методолошки поступак за обнову Ферхад-пашине џамије у Бања Луци, Сарајево, 2002.

Носилац истраживања и израде Приједлога одлуке:

*Мирзах Фочо, дипломирани инжењер архитектуре,
сарадник за цјелине градитељског наслијеђа и културне крајолике
у Комисији за очување националних споменика*